

ZAMONAVIY IQTISODIY SHAROITLARDI TIJORAT BANKLARINING KREDIT SIYOSATINI AMALGA OSHIRISH XUSUSIYATLARI

Kuchkarov Baxrom Kuzyeyevich,

Farg'ona davlat texnika universiteti,

"Moliya va buxgalteriya hisobi" kafedrasida katta o'qituvchisi.

e-mail: b.kuchkarov@ferpi.uz, +998 91 659 71 26

MAQOLA HAQIDA

ANNOTATSIYA

Qabul qilindi: 6-oktabr 2025-yil

Tasdiqlandi: 8-oktabr 2025-yil

Jurnal soni: 16

Maqola raqami: 24

DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v16i.1261>

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА/

KEYWORDS

tijorat banklari, kredit siyosati, daromad(lar), foizli daromad, operatsion daromad, komission daromad, kredit operatsiyalari, foyda, mijoz(lar), boshqarish, nazorat qilish.

Ushbu maqolada tijorat bankining kredit siyosatini o'rganish, uni amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari va tuzilishini o'rganishga bag'ishlangan. Avvalo, ushbu tushuncha bilan bog'liq olimlar va mutaxassislar fikrlari va ta'riflarini tahlil qilamiz. So'ngra kredit siyosatining amalga qanday ishlab chiqilishini yaxshiroq tushunish uchun uning har bir tarkibiy qismini batafsil ko'rib chiqamiz. Bundan tashqari, tijorat bankida mijozlarni kreditlash jarayoni va kredit shartnomasi doirasida bank va mijoz o'rtasidagi munosabatlarning o'ziga xos xususiyatlariga e'tibor qaratamiz. Tadqiqot natijalariga ko'ra, muallifi kredit siyosatining barcha elementlari o'zaro uzviy bog'liqligini va ular kredit operatsiyalarini o'tkazishda tijorat banklarining samarali faoliyatida muhim ahamiyat kasb etishini e'tirof etadi.

KIRISH. Zamonaviy iqtisodiy sharoitda tijorat banklari kredit siyosatini amalga oshirishda bir qator muammo va vazifalarni hal qilishga duch kelmoqda. Bu vazifalarni samarali yechish uchun banklar mijozlarga yuqori sifatli xizmat ko'rsatish va moliyaviy barqarorlikni ta'minlash maqsadida kredit operatsiyalarini boshqarishda egiluvchanlik va ijodiy yondashuvni namoyon etishlari lozim.

Kredit siyosati tijorat bankida kreditlash jarayonining muhim elementi bo'lib, uning asosiy xususiyatlari va o'ziga xosliklarini belgilaydi. Tijorat banklari kreditlar berish jarayonini takomillashtirish, ularning qaytarilishini ta'minlash va yo'qotishlar xavfini kamaytirishga qaratilgan o'z kredit siyosatini ishlab chiqadilar. Bugungi kunda kredit sohasini optimallashtirishda banklarning kredit siyosati samaradorligini oshirish talab etilmoqda.

Bu maqsadga erishish uchun banklar o'z kredit siyosatini takomillashtirishning turli usullarini joriy etadilar. Ular kredit portfeli va umuman banking kelajak holatini belgilovchi strategiyalarni, shuningdek, yuzaga kelishi mumkin bo'lgan kredit xatarlaridan himoyalash hamda berilgan kreditlardan foydalanishni nazorat qilish chora-tadbirlarini ishlab chiqadilar.

Kredit operatsiyalarini boshqarish va ularni tashkil etish har qanday tijorat banki faoliyatining asosini tashkil etadi. Aynan turli toifadagi mijozlarga har xil turdagi kreditlar taqdim etish bankka eng ko'p daromad keltiradi.

Bank tizimining zamonaviy rivojlanishi sharoitida ko'plab kredit operatsiyalarini rejalashtirish, amalga oshirish va nazorat qilishda qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Bu esa mazkur banklarda ishlab chiqilgan kredit siyosatidagi kamchiliklardan dalolat beradi.

Xususan, boshqaruvning haddan tashqari markazlashuvi va nomarkazlashuvi, qarz oluvchilarning moliyaviy tahlili yetarli emasligi, kreditlash jarayoni ustidan samarali nazorat yo'qligi bilan bog'liq muammolar kuzatilmoqda.

Ushbu holat kredit operatsiyalarini boshqarishni doimiy ravishda takomillashtirib borish zarurligini, shuningdek, ushbu jarayonning asosiy elementlarini o'rganish va tahlil qilish muhimligini ta'kidlaydi.

Ushbu mavzu dolzarbdir, chunki bankda kredit siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish uning barqaror rivojlanishi va muvaffaqiyatli faoliyatining asosiy jihatlardir. Kredit siyosatining yo'qligi yoki zamonaviy talablarga javob bermasligi bankrotlikka va katta moliyaviy

yo'qotishlarga olib kelishi mumkin. Biroq, kredit siyosati muvaffaqiyatli qo'llanilganda, aktivlar sifati yaxshilanadi, aktivlar rentabelligi oshadi va bank hisobot davrlarini yaxshi moliyaviy natijalar bilan yakunlaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI. Banklarning samarali faoliyatini ta'minlash va moliyaviy ahvolini mustahkamlash uchun ular doimiy tarzda daromadlarini ko'paytirishga harakat qilishlar lozimdir. Shu munosabat bilan tijorat banki daromadlarini hisobga olish tizimini takomillashtirish zarurati yuzaga kelmoqda.

Bu boradagi tadqiqotlar doimiy tarzda ko'plab olimlarning e'tiborida bo'lgan, hamda tijorat banklarining daromadlarini to'g'risida turli fikrlar bildirilgan, jumladan:

O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining "Tijorat banklarida foizlarni hisoblash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori muvofiq "Tijorat banklarida daromadlar — bankning faoliyati davomida aksiyadorlarning ulushi oshishi bilan bog'liq bo'lmagan tarzda xususiy kapitalning oshishiga olib keladigan iqtisodiy naf.

Daromad foizlar, foyda, dividendlar, aktivlarni sotishdan olingan tushum, mukofot, royalti, ijara haqi va boshqa ko'rinishda bo'lishi mumkin"¹.

Rus olimi O.B. Voloshina "bank daromadlari — bu ishlab chiqarish va noishlab chiqarish faoliyatidan keladigan pul tushumlaridir. Tijorat banki asosiy va qo'shimcha faoliyatdan daromadlar, shuningdek, tasodifiy (boshqa) daromadlar olishi mumkin"².

Z.Mamadiyarov, M.Maxmudova, M.Kurbonbekova muallifligidagi "Bank ishi" darsligida "ikkita foiz stavkalari o'rtasida farq — bank daromadining asosiy manbasi bo'lib, iqtisodiy adabiyotlarda u "marja" nomi bilan yuritiladi. Shunday qilib, marja — bu jalb qilinuvchi va joylashtiriladigan qarz va ssuda foiz stavkalari o'rtasidagi farqdir"³.

Yana bir ta'rifda "Tijorat bankining foydasi — bu daromadlarning xarajatlardan oshishi ko'rinishidagi faoliyatining moliyaviy natijasidir. Foyda tahlili quyidagi yo'nalishlar bo'yicha amalga oshiriladi: hisobot davrida erishilgan foyda darajasini baholash va uni bazis davr bilan taqqoslash; foydaning dinamik tahlili, balans va sof foyda tahlili; foydaning tarkibiy bo'linmalar bo'yicha tahlili; moliyaviy yo'qotishlar va boy berilgan foydani baholash; foydadan foydalanish tahlili; bank

¹ O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining "Tijorat banklarida foizlarni hisoblash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori, 29.09.2023 yilda ro'yxatdan o'tgan, ro'yxat raqami 3460. <https://lex.uz/docs/-6623671>

² Волошина О.Б. Доходность банка как один из основных показателей его экономического положения / О.Б. Волошина // Известия высших учебных заведений. Поволжский район. — 2016. — №1. — С. 158-172.

³ Z.Mamadiyarov, M.Maxmudova, M.Kurbonbekova Bank ishi. Darslik. — T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 — 160 b.

faoliyatining asosiy yo'nalishlari va bank tomonidan bajariladigan operatsiyalar turlarining foydalligini baholash deb tushuntiriladi⁴.

"Daromad" ta'rifining biron boshqacha tavsifi mualliflar V. Kotkovskiy va A. Neizvestnaya tomonidan taqdim etilgan bo'lib, ular ushbu toifadagi tarkibni bank tomonidan faol operatsiyalardan olingan mablag'larning umumiy miqdori sifatida ochib beradi. Olimlarning ta'kidlashicha, bank daromadi olingan foizlar sifatida ko'rib chiqilishi kerak; ko'rsatilgan xizmatlardan olingan daromad va komissiya; qimmatli qog'ozlar, valyuta, oltin va boshqa daromadlar bilan operatsiyalardan olingan daromad⁵.

A.V. Chuxleb "Daromadlar - bank faoliyati natijasida olingan pul tushumlari. Tijorat banki, boshqa har qanday tijorat korxonasi singari, asosiy va qo'shimcha faoliyatdan, shuningdek, boshqa toifadagi tasodifiy daromadlardan ham daromad olishi mumkin"⁶.

TADQIQOT METODOLOGIYASI. Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi tijorat banklarining daromad (foyda) topish siyosatini har tomonlama o'rganish, uning iqtisodiy mohiyatini ochib berish hamda bu jarayonning asosiy elementlarini tahlil qilishdan iboratdir. Shu boisdan tadqiqot jarayonida qo'llanilgan metodologiya kompleks, tizimli va ilmiy yondashuvlarga asoslandi.

Avvalo, ishning nazariy asosini shakllantirishda amaldagi normativ-huquqiy hujjatlar, iqtisodiyot va bank sohasi bo'yicha qabul qilingan qonun va me'yoriy hujjatlar hamda hukumat qarorlari chuqur o'rganildi. Shuningdek, tijorat banklarining faoliyatini tartibga soluvchi Markaziy bank ko'rsatmalari, yo'riqnomalar va boshqa rasmiy manbalar tahlil qilindi. Bu hujjatlar banklarning foyda siyosatini shakllantirishda huquqiy va institutsional asoslarni aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik poydevori sifatida sohaga oid ilmiy adabiyotlar, monografiyalar, maqolalar hamda mahalliy va xorijiy olimlarning ilmiy izlanishlari tahlil qilindi. Jumladan, iqtisodiy nazariya, moliya va bank ishi sohasidagi ilmiy ishlanmalar bank foydasi tushunchasining evolyutsiyasi, uning shakllanish omillari va ta'sir etuvchi iqtisodiy mexanizmlarini anglashda muhim manba bo'lib xizmat qildi.

Tadqiqotda ilmiy-tahliliy usullar keng qo'llanildi. Xususan, mavjud ma'lumotlarni yig'ish, ularni qayta ishlash va tahlil qilish jarayonida statistik hamda iqtisodiy tahlil usullaridan foydalanildi. Ma'lumotlar asosida banklarning daromad manbalari, ularning tuzilmasi, foyda dinamikasi va samaradorlik ko'rsatkichlari o'rganildi.

Shuningdek, retrospektiv-tizimli yondashuv tadqiqotning muhim jihatlaridan biri bo'ldi. Bu usul orqali tijorat banklarining foyda siyosatini tarixiy nuqtai nazardan o'rganish, uning rivojlanish bosqichlarini tahlil qilish, mavjud tendensiyalarni aniqlash hamda ularning hozirgi sharoitda tutgan o'rnini baholash imkonini berdi.

Tadqiqot davomida deduksiya va induksiya usullari uyg'un qo'llanildi. Deduktiv yondashuv orqali umumiy iqtisodiy qonuniyatlar asosida bank faoliyatining daromad olish mexanizmlari tahlil qilindi, induktiv yondashuv yordamida esa konkret bank misolida olingan natijalar umimlashtirilib, xulosalar chiqarildi.

Bundan tashqari, ilmiy abstraksiyalash usuli tadqiqotda muhim ahamiyat kasb etdi. Mazkur usul yordamida murakkab iqtisodiy jarayonlar soddalashtirilib, ularning eng muhim, mohiyatli jihatlari ajratib ko'rsatildi. Shu orqali tijorat bankining foyda siyosatini belgilovchi asosiy omillar nazariy jihatdan tahlil qilindi.

Yuqoridagi yondashuvlarning barchasi o'zaro uyg'unlikda qo'llanilib, tadqiqotning ilmiy ishonchligi va natijalarning amaliy ahamiyatini ta'minlashga xizmat qildi. Natijada, tijorat banklarining foyda topish siyosatini shakllantirish va takomillashtirishga oid xulosalar hamda tavsiyalar ishlab chiqildi.

MUHOKAMA. Tijorat bankining asosiy maqsadi foydani ko'paytirishdir, bu esa uning uzoq muddatli barqarorligini va bozordagi mavqeyini mustahkamlashni ta'minlaydi. Bank oladigan foyda yoki zarar uning barcha aktiv va passiv operatsiyalari natijasidir. Shuning uchun foyda, uning tarkibiy qismlari va o'zgarishiga ta'sir etuvchi

omillarni tahlil qilish tijorat banki faoliyatini o'rganishning muhim jihati hisoblanadi.

Foyda miqdori daromadlar va xarajatlar o'rtasidagi farq bilan belgilanadi⁷. Tijorat bankining foydasi uning ishining moliyaviy natijasi bo'lib, u daromadlarning xarajatlardan oshishida ifodalanadi. Salbiy natija bo'lsa, zarar haqida xabar beriladi. Olingan foyda bankning asosiy fondlarini kengaytirish va yangilash, o'z kapitalini ko'paytirish, moliyaviy barqarorlik va balans likvidligini ta'minlash, dividendlarning zarur darajasini saqlab turish va ko'rsatilayotgan xizmatlar sifatini oshirish uchun ishlatiladi.

Tijorat banki mijozlariga keng turdagi bank mahsulotlari va xizmatlarini taklif etadi. Nomlarning umumiy soni hozirgi kunda 200 tagacha tashkil etishi mumkin. Operatsiyalarning bunday diversifikatsiyasi bankka bozorning beqarorligi sharoitida ham mijozlar bazasini saqlab qolish va foyda olish imkonini beradi. Lekin tijorat bankining kundalik faoliyatida barcha bank operatsiyalaridan foydalanilmaydi.

Bank daromadlari turli xil faoliyat turlari hisobidan shakllanadi, masalan:

- kreditlash;
- diskont (chegirmalar) taqdim etish;
- sug'urta;
- bank kafolatlarini berish;
- qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalar;
- omonatlarni jalb qilish va omonatchilar nomidan operatsiyalarni amalga oshirish;
- boshqa banklar bilan hamkorlik qilish;
- noan'anaviy bank xizmatlarini ko'rsatish.

Kreditlash sohasida ikkita asosiy yo'nalish mavjud:

1. Mijozlarga — ham jismoniy, ham yuridik shaxslarga qarz berish⁸.

2. Bo'sh mablag'larni boshqa tijorat banklariga ma'lum muddatga foiz evaziga berish. Bu banklararo kreditlar yoki boshqa moliyaviy tashkilotlardagi muddatli depozitlar orqali amalga oshirilishi mumkin⁹.

NATIJALAR. Bo'sh mablag'larni taqdim etish biznesini muvaffaqiyatli rivojlantirish uchun kredit muassasalari o'rtasida tezkor aloqani ta'minlash, shuningdek, bank bozorida resurslarni qayta taqsimlashga ixtisoslashgan ishonchli vositachilar mavjud bo'lishi kerak. Bundan tashqari, hisobni samarali boshqarish muhim. Kredit biznesidan keladigan foyda foizlar hisobiga shakllanadi.

Diskont biznesi bitimlar tizimi bo'lib, uning doirasida bank to'lanmagan hisobvaraqlar, cheklar va da'volarni chegirma bilan sotib oladi. Bunday biznes turlaridan biri faktoring operatsiyalari bo'lib, ular ikki usulda amalga oshirilishi mumkin: murojaat qilish huquqi bilan yoki usiz.

Birinchi holatda bank mablag' oluvchidan (mol yetkazib beruvchidan) to'lovchi to'lanmagan qarzni to'lashni talab qilish huquqiga ega. Ikkinchi holda, bank bunday huquqqa ega emas va yuqori komissiyani talab qilib, katta riskni o'z zimmasiga oladi.

Bankning faktoring operatsiyasi uchun to'lov yetkazib beruvchining sotilgan mahsulotdan oladigan daromadini kamaytiradi, ya'ni narxdan chegirib tashlanadi. Faktoring operatsiyasi texnologiyasi shundan iboratki, bank sotib olingan to'lanmagan da'voni o'z hisobvarag'idan to'laydi va to'lov summasini "faktoring va musodara operatsiyalari bo'yicha bank hisob-kitoblari" maxsus hisobvarag'iga o'tkazadi.

Bank kafolatlarini berish, xavfsizlik sohasidagi faoliyat bank faoliyati bilan chambarchas bog'liq bo'lgan ishonchli boshqaruv va vositachilik xizmatlarini ko'rsatishni o'z ichiga oladi. Ushbu faoliyat yo'nalishi bankka mijozning aktivlarini, shu jumladan ko'chmas mulk, qimmatli qog'ozlar va hisobvaraqlardagi pul mablag'larini boshqarish, shuningdek, ushbu aktivlar bilan bog'liq mijoz nomidan ma'lum

⁴ Кудбиев, Н. Т. (2022). Совершенствование системы взаимоотношений предприятия с коммерческими банками. Central Asian journal of mathematical theory and computer sciences, 3(10), 87-93.

⁵ Котковский В.С. Банківські операції: [навчальний посібник] / В.С. Котковский, О.В. Неизвестна. — К.: Кондор, 2011. — 498 с.

⁶ Чухлеб, А. В. (2015). Оценка дефиниций категории «Доходы» банка как объекта учетно-аналитической системы. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (12-3), 168-170

⁷ Abduraximov, B. U. O., Qudbiyev, N. T., & Mominov, I. L. O. (2021). Aylanma mablag 'larni boshqarish tijorat korxonasi muvaffaqiyatining asosi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(10), 724-733

Кудбиев, Н., & Тожиमतов, А. (2023). KORXONALARNING TIJORAT BANKLARI BILAN O'ZARO MUNOSABATLARI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI.

Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences, 3(2), 75-84

Султонова, М. А. (2023). РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ. In Устойчивое развитие: анализ тенденций российской и мировой экономики (pp. 418-422).

⁸ Davlyatshayev, A. A., & Temirkulov, A. A. (2022). Internationalization of the Educational Process in a Market Economy. Journal of algebraic statistics, 13(3), 3459-3464.

⁹ Asorbek, B. (2023). Development of the financial management system in Uzbekistan. International Journal Of Management And Economics Fundamental, 3(03), 25-31

Temirkulov, A., Fozilov, H., & Yakubov, V. (2022). THE ISSUES OF MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE BUSINESS ENTITIES IN FERGANA REGION. Global Book Publishing Services, 1-106

operatsiyalarni amalga oshirish uchun komissiya shaklida daromad keltiradi.

Masalan, ishonchli boshqaruv shartnomasi doirasida bank mijozning mablag'larini unga ma'lum daromad darajasini ta'minlagan holda investitsiya qilish majburiyatini oladi. Agentlik xizmatlarida mijoz o'z mablag'larini qanday investitsiya qilinishini mustaqil ravishda belgilaydi.

Ishonchli boshqaruv bilan bog'liq operatsiyalarda yuqori risk mavjud, chunki mijozning daromadi bankning daromadidan past bo'lishi mumkin¹⁰. Shu munosabat bilan ishonchli boshqaruv xizmatlari uchun vositachilik haqi odatda agentlik operatsiyalariga qaraganda yuqori bo'ladi. Bu xususiyat ishonchli boshqaruv xizmatlari uchun komission yig'imlar tarkibini ham belgilab beradi.

Odatda, agar ishonchli boshqaruv operatsiyasidan olingan daromad mijoz bilan tuzilgan shartnomada belgilangan summadan va bank xodimlarining qat'iy belgilangan ish haqidan oshib ketsa, u holda farq mol-mulkni boshqarish uchun qat'iy belgilangan to'lov va ish natijalari bo'yicha komissiyani tashkil etadi.

Bankning qimmatli qog'ozlar bozoridagi faoliyati bir qator yo'nalishlarni qamrab oladi:

- O'z qimmatli qog'ozlari emissiyasi va ularni birjada joylashtirish.

- Bank nomidan qimmatli qog'ozlarni sotish.
- Daromad olish yoki keyinchalik qayta sotish maqsadida boshqa kompaniyalarning qimmatli qog'ozlariga investitsiya qilish.

- Xususiyashtirish bo'yicha xizmatlar ko'rsatish.

Bankning qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalardan oladigan daromadlari quyidagi manbalar hisobidan shakllantiriladi:

- Qimmatli qog'ozlarni sotishda narxdagi farq.
- Qarz majburiyatlari bo'yicha dividendlar va foizlar.
- Qimmatli qog'ozlarni qayta sotishdan olingan daromadlar (spekulyativ daromadlar).

- Xususiyashtirish bo'yicha xizmatlar.

- Qimmatli qog'ozlarni joylashtirganlik uchun komissiya.

Bundan tashqari, bank qimmatli qog'ozlar portfelini muntazam qayta baholashdan foyda oladi, bu ularning qiymatidagi ijobiy o'zgarishlar natijasida yuzaga keladi.

Bankning kafolat berish bilan bog'liq faoliyati bevosita va bilvosita daromad keltirishi mumkin. Bank o'z mijozlariga kafolat berish uchun komissiya olishi mumkin, bu esa ularga to'lovlarni amalga oshirish va kredit olish imkonini beradi. Lekin bank o'zi uchun foydali bo'lsa, bepul kafolat berishi ham mumkin. Masalan, bu yangi mijozlarni jalb qilish strategiyasining bir qismi yoki imijni saqlab qolish usuli bo'lishi mumkin.

Omonatlarni jalb qilish va omonatchilar nomidan operatsiyalarni amalga oshirish bilan bog'liq biznes ham bankka turli shakllarda foyda olish imkonini beradi:

1. Hisobvaraqq ochganlik uchun komissiya.

2. Hisobni boshqarish komissiyasi:

- Ma'lum davr uchun qat'iy belgilangan summa.
- Aylanmadan foiz.

3. Hisob-kitob operatsiyalari bo'yicha hisobotlarni taqdim etish.

4. Hisobni yopish uchun komissiya.

5. Kassa yoki hisob-kitob operatsiyalari.

Bankning ushbu biznes yo'nalishidan oladigan daromadi to'liq yoki qisman sanab o'tilgan komissiyalardan iborat bo'lishi mumkin.

Daromadlarni ikki toifaga bo'lish mumkin: doimiy va doimiy bo'lmagan. Doimiy daromadlarga bank xizmatlaridan olingan foizli va foizsiz daromadlar kiradi. Doimiy bo'lmagan daromadlar — ikkilamchi bozorda qimmatli qog'ozlar bilan operatsiyalardan va kutilmagan (ekstraordinar) operatsiyalardan olingan daromadlar.

Hozirgi sharoitda ko'pgina banklar valyuta operatsiyalaridan olingan daromadlarni doimiy bo'lmagan daromadlar qatoriga kiritishlari mumkin. Bankning muvaffaqiyatli rivojlanishi uchun uning daromadlari barqaror manbalar hisobiga o'sishi va doimiy bo'lmagan manbalar sof foydaga sezilarli ta'sir ko'rsatmasligi muhimdir.

Tijorat banki daromadlarining asosiy qismini asosiy faoliyatdan olingan daromadlar tashkil etadi, ular operatsion daromadlar deb ham yuritiladi. Operatsion daromad foizli va foizsiz daromadlarga bo'linadi.

Bank faoliyati sharoitida daromadning asosiy manbai foizli tushumlar hisoblanadi. Ular o'z mablag'larini va jalb qilingan mablag'larini pullik asosda joylashtirish natijasida vujudga keladi.

Foizli daromadlar turli manbalardan olinishi mumkin:

- mijozlarga kreditlar berishdan yoki vaqtincha bo'sh turgan mablag'larini markaziy va tijorat banklariga joylashtirishdan;
- qarz majburiyatlariga investitsiyalardan;
- buxgalteriya, lizing, faktoring va musodara operatsiyalaridan.

Foizli daromadning bu barcha manbalari mablag'larini uchinchi shaxslarga ma'lum shartlar asosida berish va qo'yilgan summaga foizlar ko'rinishida daromad olish bilan bog'liq. Aksariyat banklarda foizli daromadlar umumiy daromadlarning 70 dan 80% gachasini tashkil etadi.

Foizsiz daromadlarga quyidagilar kiradi:

- vositachilik daromadlari;
- moliya bozorlaridagi operatsiyalardan olingan daromadlar;
- chet el valyutasidagi mablag'larini qayta baholashdan olingan daromadlar.

So'nggi yillarda rivojlangan mamlakatlarda tobora muhim ahamiyat kasb etayotgan asosiy daromad manbalari ro'yxatida mijozlarga kreditsiz bank xizmatlarini ko'rsatish ikkinchi o'rinda turadi. Bu daromad ko'pincha komission daromad deb ataladi, chunki ko'plab xizmatlar uchun to'lovlar komission to'lovlar shaklida olinadi.

Komission yig'im miqdori odatda bitim yoki tranzaksiya summasining foizi sifatida hisoblanadi. Biroq, komission daromadlar mijozlar tomonidan belgilangan miqdorda to'lanadigan yoki bank tomonidan amalga oshirilgan xarajatlarni qoplaydigan xizmatlardan olingan daromadlarni ham o'z ichiga oladi.

Banklar yangi mahsulotlarning paydo bo'lishi bilan doimiy ravishda kengayib borayotgan keng ko'lami xizmatlarni taklif etadilar. Vositachilik daromadi keltiradigan asosiy xizmatlarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- yuridik va jismoniy shaxslarga hisob-kitob-kassa markazlarida xizmat ko'rsatish;

- plastik kartochkalar bilan operatsiyalar;

- bank kafolatlarini taqdim etish;

- mijozlar uchun valyuta shartnomalari bo'yicha bank xizmatlari;

- qimmatli qog'ozlar bozorida brokerlik va depozitlar xizmatlar.

Shunday qilib, an'anaviy bank sektorlarida rentabellik darajasi pasayib borayotgan sharoitda tijorat banklari daromadlarni oshirish maqsadida o'z faoliyatini diversifikatsiya qilishga intilmoqda. Banklarga ishlab chiqarish, savdo-vositachilik va sug'urta faoliyati bilan shug'ullanish taqiqlanganligi sababli, ular bu sohalariga kirib borish yo'llarini izlaydilar.

XULOSA VA TAKLIFLAR. Iqtisodiyotning turli sohalaridagi iqtisodiy vaziyatning, ishlarning ahvoli to'g'risida chuqur bilim va katta moliyaviy resurslarga ega bo'lgan holda banklar eng daromadli sohalarida ishtirok etishlari mumkin. Korxona va tashkilotlar kapitalida ishtirok etish banklarga nafaqat kreditlashga nisbatan yuqori foyda olish, balki o'z faoliyatini nazorat qilish orqali risklarni minimallashtirish imkonini beradi.

Bizningcha tijorat banki daromadlarini hisobga olish tizimini optimallashtirish borasida joriy etish quyidagi natijalarga erishish imkonini beradi:

1. Bankning ma'lum bir davrdagi daromad va xarajatlarni aniq aks ettirish, bu esa xalqaro standartlarga mos keladigan foyda olish va bankning moliyaviy holatini xolisona baholash imkonini beradi.

2. Naqd va naqd pulsiz mablag'larini hisobga oluvchi sintetik va analitik schyotlardan olingan ma'lumotlar asosida likvidlik, risklar va daromadlilikni samarali boshqarish.

3. Har bir mijozga individual yondashuv, hisobvaraqlardagi qoldiqlarni hisobga olgan holda turli xil kreditlash variantlarini taklif etish.

4. Har bir bank mahsuloti bo'yicha foyda va rentabellik tahlili.

5. Hisoblangan daromadlar va xarajatlarni hisobga oluvchi schyotlardan foydalangan holda bank daromadlari va xarajatlarning turlari bo'yicha batafsil tahlilini saqlab qolish.

¹⁰ Исманов, И. Н., & Ерматов, И. Т. (2025). ТЕКУЩИЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ХАЛЯЛЬНОГО БИЗНЕСА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (10), 54-62.

6. O'ylangan qarorlar qabul qilish uchun bankning moliyaviy resurslarini batafsil o'rganish.

Shunday qilib tushumlar va xarajatlarni buxgalteriya hisobotida to'g'ri va sinchkovlik bilan qayd etish moliya muassasasining foyda manbalarini tahlil qilish va baholash, shuningdek, uning faoliyatini

boshqarishni optimallashtirish uchun poydevor vazifasini bajaradi. Shundan kelib chiqqan holda, tijorat banklarida daromadlar va xarajatlarni hisobga olish tizimini takomillashtirish ularning raqobatbardoshligini mustahkamlash, bozordagi mavqeyini mustahkamlash va kengaytirishga xizmat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki boshqaruvining "Tijorat banklarida foizlarni hisoblash tartibi to'g'risidagi nizomni tasdiqlash haqida"gi qarori, 29.09.2023 yilda ro'yxatdan o'tgan, ro'yxat raqami 3460. <https://lex.uz/docs/-6623671>
2. Волошина О.Б. Доходность банка как один из основных показателей его экономического положения / О.Б. Волошина // Известия высших учебных заведений. Поволжский район. – 2016. – №1. – С. 158-172.
3. Z.Mamadiyarov, M.Mahmudova, M.Kurbonbekova Bank ishi. Darslik. – T.: «Innovatsion rivojlanish nashriyot-matbaa uyi», 2021 – 160 b.
4. Кудбиев, Н. Т. (2022). Совершенствование системы взаимоотношений предприятия с коммерческими банками. Central Asian journal of mathematical theory and computer sciences, 3(10), 87-93.
5. Котковский В.С. Банківські операції: [навчальний посібник] / В.С. Котковский, О.В. Неизвестна. – К.: Кондор, 2011. – 498 с.
6. Чухлеб, А. В. (2015). Оценка дефиниций категории «Доходы» банка как объекта учетно-аналитической системы. Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук, (12-3), 168-170.
7. Abduraximov, B. U. O., Qudbiyev, N. T., & Mominov, I. L. O. (2021). Aylanma mablag 'larni boshqarish tijorat korxonasi muvaffaqiyatining asosi. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 1(10), 724-733.

8. Кудбиев, Н., & Тожиматов, А. (2023). KORXONALARNING TIJORAT BANKLARI BILAN O'ZARO MUNOSABATLARI TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH MASALALARI. Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари/Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук/Actual Problems of Humanities and Social Sciences, 3(2), 75-84.
9. Султонова, М. А. (2023). РОЛЬ МЕЖДУНАРОДНЫХ СТАНДАРТОВ ФИНАНСОВОЙ ОТЧЕТНОСТИ В БАНКОВСКОМ СЕКТОРЕ. In Устойчивое развитие: анализ тенденций российской и мировой экономики (pp. 418-422).
10. Davlyatshaev, A. A., & Temirkulov, A. A. (2022). Internationalization of the Educational Process in a Market Economy. Journal of algebraic statistics, 13(3), 3459-3464.
11. Asrorbek, B. (2023). Development of the financial management system in Uzbekistan. International Journal Of Management And Economics Fundamental, 3(03), 25-31.
12. Temirkulov, A., Fozilov, H., & Yakubov, V. (2022). THE ISSUES OF MANAGEMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF SMALL BUSINESS AND PRIVATE BUSINESS ENTITIES IN FERGANA REGION. Global Book Publishing Services, 1-106.
13. Исманов, И. Н., & Ёрматов, И. Т. (2025). ТЕКУЩИЕ СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ХАЛЯЛЬНОГО БИЗНЕСА В ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ. Raqamli iqtisodiyot (Цифровая экономика), (10), 54-62.